

Towarzystwo Kultury Języka Zarząd Główny w Warszawie
Oddział w Łomży

Polszczyzna Mazowska i Podlasia

tom XVIII

Językowa przeszłość i współczesność Mazowska i Podlasia

pod redakcją Henryki Sędziak i Doroty Czyż

Łomża 2014

Rada Redakcyjna

<i>prof. zw. dr hab. Edward Breza</i>	<i>prof. zw. de hab. Maria Biolik</i>
<i>prof. zw. dr hab. Halina Pelcowa</i>	<i>prof. UKW dr hab. Małgorzata Święcicka</i>
<i>prof. UG dr hab. Marek Cybulski</i>	<i>prof. dr hab. Henryka Sędziak</i>
<i>prof. zw. dr. hab. Stanisław Gajda</i>	<i>prof. UW dr hab. Józef Porayski-Pomsta</i>
<i>prof. UKW dr hab. Andrzej Dyszak</i>	<i>prof. UP dr hab. Elżbieta Rudnicka-Fira</i>
	<i>dr Dorota Czyż</i>

Pracę do druku opiniowali:

prof. dr hab. Andrzej S. Dyszak – UKW w Bydgoszczy
dr hab. Elżbieta Rudnicka-Fira – Prof. UP im. KEN w Krakowie

Wersją pierwotną czasopisma jest wydanie papierowe

Wydanie publikacji dofinansowane przez:
Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego
Urząd Miejski w Łomży

© Copyright by Henryka Sędziak

ISSN 2300-1089

Wydawca:

Towarzystwo Kultury Języka Zarząd Główny w Warszawie
Oddział TKJ w Łomży
ul. Romana Dmowskiego 2/30
18-400 Łomża
tel.: 86 216 46 63

Skład komputerowy, łamanie:

Ewa K. Czetwertyńska
keralka@wp.pl

Druk, oprawa:

Drukarnia Kamil Borkowski
ul. Łąkowa 3
18-400 Łomża
tel. 86 216 31 03
www.kbdruk.pl

Spis treści

Henryka Sędziak, Dorota Czyż <i>WSTĘP</i>	5
 CZĘŚĆ I. Językowa przeszłość i współczesność Mazowsza i Podlasia na tle innych regionów	
Maria Biolik (UWM Olsztyn) <i>Czasowniki w wierszach pisanych przez Mazurów w drugiej połowie XIX w. (na przykładzie wierszy ludowego poety Jana Luśtycha ze wsi Zawady Małe pod Oleckiem)</i>	9
Halina Pelcowa (UMCS Lublin) <i>Matka Boska w wiejskiej przestrzeni językowej</i>	19
Anna Krupska-Perek (Łódź) <i>Formy i struktury językowe lokalizujące człowieka w czasie i przestrzeni (na podstawie łódzkich i łomżyńskich tekstów gwarowych)</i>	33
Henryka Sędziak (Łomża) <i>Nazwiska mieszkańców Ziemi Łomżyńskiej w drugiej połowie XIX wieku zasłużonych dla miasta i regionu. II</i>	43
Irena Szczepankowska (Uniwersytet w Białymstoku) <i>Wartościowanie i stereotypizacja grup ludzkich w dyskursie publicznym Podlasian</i>	67
Marek Cybulski (Uniwersytet Gdański) <i>Kaszubszczyzna poematu „Jôchim Czwaruch” Franciszka Sędzickiego</i>	81
Ewa Rogowska-Cybulska (Uniwersytet Gdański) <i>O etymologiach ludowych wpisanych w „Legendy z Łomży i okolic”</i>	91
Ewa Rogowska-Cybulska, Piotr Doroszewski (Uniwersytet Gdański) <i>Nazwy roślin a obraz średniowiecznego Śląska w „Legnickim polu” Zofii Kossak</i>	101
Dorota Czyż (ZKN Ostrołęka) <i>Nazwy placówek edukacyjnych w Ostrołęce</i>	115
Renata Suchenek (Bydgoszcz) <i>Przejawy obyczajowości i zwyczajów językowych Polaków w dwudziestoleciu międzywojennym na przykładzie województwa poznańskiego</i>	127

Lidia B. Sudakiewicz (Politechnika Koszalińska)	
<i>Nazwy zawodów i funkcji społecznych w nazwiskach mieszkańców Ziemi Złotowskiej</i>	139
Dorota Cybulska (Przytuły)	
<i>Imiona uczniów Zespołu Szkół w Przytułach</i>	155
Ilona Gumowska (UMCS Lublin)	
<i>Językowy obraz biedy w „Łomżyńskich tekstach gwarowych”</i>	173
Remigiusz Waszczeniuk (UKW w Bydgoszczy)	
<i>Relacje semantyczne na przykładzie regionalizmów czasownikowych poznańsko-wielkopolskich i bydgosko-kujawskich</i>	185

CZĘŚĆ II. Zagadnienia różne

Edward Breza (Sopot)	
<i>Imiona o nieustalonym dotąd w polszczyźnie pochodzeniu</i>	195
Elżbieta Awramiuk (Uniwersytet w Białymstoku)	
<i>Normatywna wariantywność wymawianiowa we współczesnej polszczyźnie</i>	205
Ewa Sławkowa (Uniwersytet Śląski)	
<i>Księstwo ciemności: „portret” Kaukazu w reportażach Wojciecha Jagielskiego pt. „Wieża z kamienia”</i>	219
Elżbieta Chojnowska (Łomża)	
<i>Kształtowanie postaw patriotycznych, społecznych i moralnych w organizacjach młodzieżowych działających w miastach ziemi łomżyńskiej w okresie międzywojennym</i>	229
Maria Bauchrowicz-Tocka (Łomża)	
<i>Kobieta w prasie łomżyńskiej na przykładzie „Wspólnej Pracy”</i>	245
Ewa Chłudzińska (Łomża)	
<i>O niektórych aspektach odbioru reklamy telewizyjnej wśród mieszkańców Łomży</i>	259
Dorota Czyż	
<i>Sprawozdanie z pracy Oddziału TKJ w Łomży w latach 2011–2013</i>	273

VARIA

Edward Breza (Sopot)	
<i>Epitety Matki Bożej w pieśniach kościelnych</i>	285

Elżbieta Awramiuk
(Uniwersytet w Białymstoku)

Normatywna wariantywność wymawianiowa we współczesnej polszczyźnie

1. Wprowadzenie

Wariantywność (lub wariacja) jest zjawiskiem dobrze znanym językoznawcom. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*¹ definiuje warianty językowe jako elementy identyczne pod względem funkcjonalnym, chociaż różniące się formalnie. Warianty uznaje się za realizacje jednej jednostki językowej, która występuje w różnych, ale ekwiwalentnych postaciach. Wariacja pojawia się we wszystkich płaszczyznach organizacji języka. Warianty fonetyczne dające możliwość wymowy jednej formy na kilka sposobów były przedmiotem opisów językoznawczych, jednak najczęściej koncentrowano się na wybranych zjawiskach fonetycznych, pozostawiając niejako na uboczu systemowe podejście do tego problemu².

Celem niniejszego artykułu jest omówienie normatywnej (tzn. mieszczącej się w normie językowej, wzorcowej lub użytkowej) wariantywności wymawianiowej we współczesnej polszczyźnie. Podstawę refleksji stanowi materiał językowy zebrany w najpopularniejszej współczesnej publikacji zawierającej informacje ortoepiczne, a mianowicie w *Nowym słowniku poprawnej polszczyzny*³ (dalej: NSPP). Przedmiotem opisu będą jednostki leksykalne notowane w NSPP, których postać hasłowa jest opatrzona informacją o możliwości wymowy co najmniej na dwa sposoby. Niektóre warianty wymawianiowe, zwane alternatywnymi⁴, są całkowicie wymienne (np. *festiwal* wymawiany [festiwal] a. [festiwal]), inne – zwane wariantami oscylacyjnymi⁵ lub recesywnymi i innowacyjnymi⁶ – różnią się pewną cechą (np. chronologią, zasięgiem społecznym, zabarwieniem stylistycznym) i w omawianym materiale są opatrzone

¹ *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański, wyd. 2, Wrocław 1999.

² Por. H. Pelcowa, *Wariantywność a interdialektalność zjawisk gwarowych*, „Prace Językoznawcze” 1996, nr 24, s. 156-169; M. Sagan-Bielawa, *Wariantywność fonetyczna w polszczyźnie ogólnej inteligencji pochodzenia kresowego na Górnym Śląsku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, z. 121, (2003), s. 245-257; P. Nowakowski, *Wariantywność współczesnej wymowy scenicznej*, Poznań 1997; L. Richter, P. Domagała, *Wariantywność kontekstowa spółgłosek trących bezdźwięcznych języka polskiego*, Warszawa 1995. Stosunkowo niedawno ukazała się praca, która podejmuje próbę całościowego opisu wariacji fonetycznej z perspektywy synchronicznej, por. L. Madelska, *Słownik wariantywności fonetycznej współczesnej polszczyzny*, Kraków 2005.

³ *Nowy słownik poprawnej polszczyzny* pod redakcją A. Markowskiego, Warszawa 2002.

⁴ Por. A. Markowski, *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa 2009, s. 38.

⁵ Por. T. Skubalanka, W. Książek-Bryłowa, *Wariantywność polskiej fleksji*, Wrocław 1992, s. 32.

⁶ Por. A. Markowski, dz. cyt., s. 38-39.

kwalifikatorem *przest.*, *rzad.* lub *pot.* (np. *algebra* wymawiana [algebra] lub *przest.* [algiebra], *analiza* wymawiana [analiza] lub *rzad.* [analiza], *jaguar* wymawiany [jaguar] lub *pot.* [jaguar]). Warianty wymawianiowe całkowicie wymienne opatrzone są skrótem *a.* ‘albo’, który sygnalizuje formy równorzędne, a na pierwszym miejscu przytacza się wyraz pierwszy z powodów alfabetycznych lub frekwencyjnych.

Na podstawie wyekscerpowanego z NSPP materiału można stwierdzić, że współczesna wariantywność wymawianiowa może być skutkiem możliwości dwojakiemu sposobu akcentowania danego wyrazu, różnego stopnia przyswojenia postaci brzmieniowej wyrazu obcego, działania procesów asymilacyjnych w wyrazach rodzimych oraz połączenia powyższych możliwości. Przy omawianiu poszczególnych typów zastosowano uproszczoną pisownię fonetyczną, taką, jaką stosuje NSPP.

2. Wariantywność wymawianiowa dotycząca akcentu

Wariantywność wymawianiowa dotycząca akcentu obejmuje trzy wyraźne grupy wyrazów. Są to zapożyczone z łaciny lub za jej pośrednictwem jednostki leksykalne zakończone na *-yka/-ika*, inne rzeczowniki obcego pochodzenia oraz jednostki rodzime.

2.1. Wyrazy zapożyczone z łaciny lub za jej pośrednictwem zakończone na *-yka/-ika*

Wyrazy zapożyczone z łaciny (lub za jej pośrednictwem) zakończone na *-yka/-ika* w normie wzorcowej akcentuje się na trzecią sylabę od końca, np. *akrobatyka*, ale w normie potocznej dopuszcza się akcent na sylabie przedostatniej, np. *akrobatyka*. NSPP notuje ok. 165 jednostek tego typu, przykładowo: *alpinistyka*, *analityka*, *balistyka*, *botanika*, *ceramika*, *cybernetyka*, *dentystyka*, *diagnostyka*, *egzotyka*, *epika*, *fantastyka*, *fotografika*, *genetyka*, *grecoistyka*, *humanistyka*, *iberystyka*, *italika*, *japonistyka*, *krytyka*, *lekkoatletyka*, *marynistyka*, *muzyka*, *nowelistyka*, *okulistyka*, *ornamentyka*, *panika*, *psychika*, *republika*, *specyfika*, *systematyka*, *taktyka*, *tunika*, *urbanistyka*, *zootechnika*.

2.2. Inne rzeczowniki obcego pochodzenia

Istnieje grupa rzeczowników zapożyczonych z różnych języków, które zwyczajowo akcentowane są na trzeciej sylabie od końca⁷. Współczesna norma ortofoniczna dopuszcza ich akcentowanie na drugiej sylabie od końca. NSPP zwykle podaje taką wymowę jako równoważną, choć raz jako pierwsza pojawia się wymowa na trzecią sylabę, jak w przypadku wyrazów: *a capite* [a **kapite** *a.* a **kapite**], *akselbant* [**akselbant** *a.* akselbant], *autorytet* [autorytet *a.* **autorytet**], *batiuszka* [**batjuszka** *a.* batjuszka], *cheeseburger* [**czizburger** *a.* czizburger], *festiwal* [**festiwal** *a.* festiwal], *holocaust* [**holokaust** *a.* holokaust], *hydraulika* [**hydrau-lika** *a.* hydra-u-lika], *ibidem* [**ibidem** *a.* ibidem], *kopersztych* [**kopersztych** *a.* kopersztych], *prezydent* [**prezydent** *a.* prezydent], a innym razem – na drugą sylabę od końca, jak w przypadku wyrazów: *ajerkoniak* [ajerk**oniak** *a.* ajerkoniak], *komitet* [kom**itet** *a.* komitet], *molekuła* [molek**uła** *a.* molekuła].

⁷ Kilka jednostek akcentuje się na czwartej sylabie od końca, por. *biedermeier*, *biznesmenka*.

Czasami informacja o wymowie wariantywnej jest nieco bardziej zróżnicowana, druga realizacja fonetyczna jest opatrzona kwalifikatorem *pot.* lub *rzad.* Wariantywność związana z wymową potoczną dotyczy następujących jednostek: *biedermeier* [*bidermajer*, *pot.* *bidermajer*], *biznesmen* [*biznesmen*, *pot.* *biznesmen*], *biznesmenka* [*biznesmenka*, *pot.* *biznesmenka*], *badminton* [*badminton*, *pot.* *badminton*], *jaguar* [*jaguar*, *pot.* *jaguar*], *cyferblat* [*cyferblat*, *pot.* *cyferblat*], *doberman* [*doberman*, *pot.* *doberman*], *dżentelmen* [*dżentelmen*, *pot.* *dżentelmen*], *fabuła* [*fabuła*, *pot.* *fabuła*], *fajerwerk* [*fajerwerk*, *pot.* *fajerwerk*], *leksykon* [*leksykon*, *pot.* *leksykon*], *maksimum* [*maks-imum*, *pot.* *maks-imum*], *minimum* [*minimum*, *pot.* *minimum*], *owerlok* [*owerlok*, *pot.* *owerlok*], *repertuar* [*repertuar*, *pot.* *repertuar*], *rezerwu* [*rezerwu-ar*, *pot.* *rezerwu-ar*], *statua* [*statua*, *pot.* *statua*], *technikum* [*technikum*, *pot.* *technikum*], *windsurfing* [*lintserfink*, *pot.* *lintserfink*], *uniwersytet* [*uniwersytet*, *pot.* *uniwersytet*]. Dopuszczalna jest realizacja: [*oficer*], [*opera*], [*radiooficer*], [*biblioteka*]. Jako rzadką NSPP podaje następującą wymowę: [*analiza*], [*kos-inus*], [*formuła*], [*hochsztapler*], [*kamea*], [*ocean*], [*prolegomena*], [*reguła*], [*inkognito*], [*bizneslumen*].

Wariantywne akcent mają jednostki, które powstały w wyniku zrostu wyrazu jednosylabowego oraz przedrostka, takie jak: *antychryst* [*antychryst a. antychryst*], *autocross* [*au-tokros a. au-tokros*], *motocross* [*motokros a. motokros*], *mutagen* [*mutagen a. mutagen*], *wideoklip* [*wideoklip a. wideoklip*], *kontrrewolucja* [*kontrrewolucja, pot. kontrrewolucja*]. Stopień leksykalizacji takich jednostek bywa różny, czego sygnałem jest kwalifikator, por. *autostop* [*au-tostop, rzad. autostop*].

Akcent wariantywny dotyczy także wyrazów pochodzących z języka obcego, w których występuje akcent oksytoniczny, por. *aperitif* [*aperitif a. aperitif*], *kolaż* [*kołaż, rzad. kolaż*], *manicure* [*manikjur a. manikjur*], *replay* [*riplej a. riplej*], *żigolo* [*żigolo a. zigolo*].

2.3. Wyrazy polskie

Istnieje grupa wyrazów polskich, których wymowa wiąże się z wariantywnością akcentuacyjną. Mieszczą się w niej partykuły: *akurat* [*akurat a. akurat*], *bodajże* [*bodajże a. bodajże*], wykrzyknik *hallo* [*halo, rzad. halo*], rzeczowniki: *okolica* [*okolica a. okolica*], *nauka* [*na-u-ka, dop. na-u-ka*], złożenia i zrosty: *rzeczpospolita* [*rzeczpospolita a. rzeczpospolita*], *sukinsyn* [*sukinsyn a. sukinsyn*], *ścichapek* [*ścichapek a. ścichapek*], *łamistrajk* [*łamistrajk a. łamistrajk*], *lasostep* [*lasostep, rzad. lasostep*], *miszmasz* [*miszmasz a. miszmasz*], *muzykoterapia* [*muzykoterapia a. muzykoterapia*] oraz skrótowce: *cekaem* [*cekaem a. cekaem*], *erkaem* [*erkaem a. erkaem*].

3. Wariantywność wymawianiowa spowodowana różnym stopniem przyswojenia postaci brzmieniowej wyrazu obcego

Wariancja fonetyczna wynikająca z różnego stopnia przyswojenia postaci brzmieniowej wyrazu obcego może się przejawiać epentezą (dodaniem), elizją (opuszczeniem) lub modyfikacją pewnego segmentu.

3.1. Epenteza

Wariantywność wynikająca z możliwości wstawienia spółgłoski lub samogłoski najczęściej dotyczy epentezy spółgłoski [j]. Dochodzi do niej w wyniku wzmocnienia zgłoskotwórczego [i] w segmentach dwusamogłoskowych, w wyniku zjawiska palatalności asynchronicznej oraz pod wpływem oryginalnej wymowy lub pisowni.

Epenteza [j] w segmentach dwusamogłoskowych pojawia się zarówno przy pełnej wymienności obu sposobów wymowy, tak jak w wyrazie *bobsleista* [bopsleista a. bopslejista], jak i przy wariantywności związanej z wymową potoczną, jak w wyrazie *altruista* [altruista, pot. altrujista]. Pierwszą grupę reprezentują m.in. przykłady: *dadaista, deista, elipsoidalny, fedain, fluid, heroizm, hinduista, idea, jezuita, judaika, maoista, mozaikowy, reifikacja, reinkarnacja, szyta, taoista, teina, teista, wieloboista*. Wariantywność oscylacyjną reprezentują wyrazy: *ateista, himalaista, egoista, eseista, heroiczny, heroina, hokeista, intuicja, karaim, karaita, kleić (się), kofeina, kokaina, laicki, laik*, a także opatrzone kwalifikatorem *rzad.* wyrazy *etui* [etuji, *rzad.* etui] oraz *celuloid* [celulojit, *rzad.* celulo-it].

Epenteza związana ze zjawiskiem palatalności asynchronicznej dotyczy spółgłosek wargowych, tak jak w wymowie wyrazu *anabioza* [anabioza a. anabjoza]. Inne przykłady tego typu to: *autobiografia, biathlon, biodegradacja, bioenergotera-peuta, biografia, biologia, bioprąd, biopsja, biosfera, burgrabia, margrabia, varsavianista*⁸. Zwykle NSPP jako pierwszą podaje wymowę synchroniczną, ale jest kilka przykładów z kolejnością odwrotną, np. *biennale* [bjennale a. biennale].

Wpływ oryginalnej wymowy lub pisowni na epentezę segmentu [j] obrazują przykłady: *armaniak* [armańjak a. armaniak], *banjo* [bandžo a. bandźjo], *banjola* [bandżola a. bandźjola], *musical* [muzikal, *rzad.* mjuzikal].

Oprócz gloski [j] epentezie mogą ulec inne gloski, por. *buduar* [budu-ar a. budular], *notebook* [notbuk a. nołtbuk], *scrabble* [skrabl a. skrable], *shoah* [szoa a. szoah]. Wariacja wymowy jest tutaj efektem pisowni (*scrabble, shoah*) lub oryginalnej wymowy (*notebook*). Epenteza [ɨ] ma tę samą przyczynę co jota w tym sensie, że chodzi o rozdzielenie rzadkiego w polszczyźnie zbiegu dwóch samogłosek.

3.2. Elizja

Elizja elementu najczęściej zdarza się w wymowie potocznej i dotyczy zbiegów spółgłoskowych, co obrazują przykłady: *grapefruit* [grejpfрут, pot. grejfrut], *oryginalny* [pot. orginalny], *rostbef* [rozdbef, pot. rozbef], *spostponować* [pot. sposponować]. Wyraźną spójną grupę stanowią tu wyrazy, w których zapisie ortograficznym znajdują się podwójne spółgłoski. W ich wypadku wariantywność wynika z możliwości realizacji dźwiękowej takich form z geminatą lub bez niej, por. *ajatollah* [ajatollah a. ajatolah], *allegretto* [allegretto a. allegetro], *getto* [getto a. geto], *generalissimus* [generalissimus a. generalis-imus], *horrendalny* [horrendalny a. horendalny], *hostessa* [hostessa a. hostesa], *immanentny* [immanentny a. imanentny], *less* [less a. les], *maggi* [maggi a. magi], *sirocco* [s-irokko a. s-iroko], *thriller* [triler a. triller].

⁸ Przy jednostkach zawierających częśćkę *bio-* SNPP wskazuje na istnienie wymowy przestarzałej, z epentezą samogłoski [i], jak w wyrazie *antybiotyk* [antybiotyk a. antybjożyk, przest. antybjożyk].

Na marginesie warto zauważyć, że te same wyrazy mogą być uznane za przykład epentezy lub elizji. O kwalifikacji decyduje uznanie jakiegoś wariantu za bardziej rozpowszechniony (por. *suita* [su-ita, *rzad.* sli̯ta]) lub – przy wymowie uznanej za równoważną – kwestie pochodzenia, czyli to, która forma była pierwsza. Z tego względu w wyrazach *scrabble* [skrabl a. skrable], *shoah* [szoa a. szoah] czy *dies irae* [di-jes ire a. djes ire] za pierwszą uważa się wymowę oryginalną, w wyrazach *cyjan* [cyjan a. cjan] i *khaki* [khaki a. kaki] – wymowę bliższą zapisowi.

3.3. Modyfikacja

Modyfikacja segmentu polega na zmianie jego jakości. W tej grupie wyróżnić można alternacje samogłoskowe, spółgłoskowe oraz samogłoskowo-spółgłoskowe. Alternacje najczęściej spowodowane są współwystępowaniem wymowy oryginalnej, właściwej dla języka, z którego (lub za pośrednictwem którego) zapożyczenie trafiło do polszczyzny, i wymowy spolszczonej, często polegającej na odczytaniu postaci graficznej wyrazu zgodnie z polską konwencją.

Alternacje samogłoskowe dotyczą sposobu realizacji niemal wszystkich samogłosek. Najczęstsze są opozycje [i]: [y], [e]: [a] oraz [u]: [a]. Poniżej podano przykłady notowane przez NSPP.

- a) Alternacja [i]: [y]: *disco* [disko, *pot.* dysko], *chippendale* [czypendejł a. czipendejł], *country* [kantry a. kantri], *ekslibris* [eklibris a. ekslibrys], *disc jockey* [disk dżokej, *pot.* dysk dżokej], *hobby* [hobbi a. hobby], *lejtmotyw* [lajtmotif a. lajtmotyf], *lobbysta* [lobbysta, *rzad.* lobbista], *prima aprilis* [prima aprilis a. pryma aprylis], *sprint* [sprint, *rzad.* sprynt], *trio* [trijo a. tryjo], *triumf* [tryumf, *rzad.* trijumf], *whisky* [łyski a. liski].
- b) Alternacja [e]: [a]: *apartheid* [aparthejt a. aparthajt], *battledress* [betldres a. batldres], *burberry* [berbery a. barbery], *charleston* [czarlston a. czerlston], *handicap* [hendikep a. handicap], *katgut* [kadgut a. kedgut], *kongresman* [kongresman a. kongresmen], *manager* [menedżer, *rzad.* menadżer], *snack-bar* [snakbar a. snekbar].
- c) Alternacja [u]: [a]: *consulting* [konsultin̥k, *rzad.* konsaltin̥k], *ketchup* [keczup, *rzad.* keczap], *rugbista* [ragbista a. rugbista], *rugby* [ragby a. rugby], *slumsy* [slamsy a. slumsy], *suspens* [saspens, *rzad.* suspens], *trust* [trust, *rzad.* trast].
- d) Alternacja [e]: [i]: *behawiorysta* [behawiorysta a. bihawjorysta], *establishment* [establiszment, *rzad.* istabliszment], *girlsa* [gerlsa a. girlsa].
- e) Alternacja [ɛ]: [a]: *breakdance* [brejkdɛs a. brejkdãs].
- f) Alternacja [o]: [u]: *hula-hoop* [hula hop, *rzad.* hula hup], *igloo* [igloo, *rzad.* iglu].

Wśród alternacji spółgłoskowych znajduje się grupa wariantów wymawianionych wynikających z opozycji wymowy oryginalnej i spolszczonej, np. *puzzle* [puzel a. pucel], *citroen* [s-itro-en, *pot.* c-itroen], *škoda* [szkoda, *pot.* skoda]. Pozostałe typy alternacji spółgłoskowych ilustrują przykłady wymiany [c]: [cz]: *dacia* [dacja, *pot.* daczja], *recital* [reczital a. rec-ital]; [w]: [ł]: *guanako* [gwanako a. głanako], *tweet* [tłit, *rzad.* twit], *waterpolo* [waterpolo a. łoterpolo], [g]: [gi]: *igelit* [igelit a. igielit], *kogel-mogel* [kogel mogel a. kogiel mogiel]; [ż]: [ch]: *jojoba* [żożoba a. chochoba]; [c]: [dz]: *intermezzo* [intermecco a. intermedzdzo], *mezzosopran* [meczosopran a. medzosopran].

Z wymową przestarzałą wiąże się wymiana [g]: [gi], np. *albegra* [algebra, *przest.* algibra], podobnie *inteligencja*, *inteligenci*, *inteligentny*, *triangel*.

Alternacje samogłoskowo-spółgłoskowe wynikają z procesów dostosowywania wyrazu obcego do polskiego systemu językowego. Przykładami takich alternacji są wyrazy: *cornflakes* [kornflejks, *pot.* kornfleki], *guanina* [głanina a. guanina], *kanoe* [kanu, *pot.* canoe], *laburzystowski* [lejburzystofski, *rzad.* laburzystofski], *manicure* [manikir a. manikjur], *purée* [pire a. pjure]. Niekiedy alternacja skutkuje zmianą ilości sylab w wyrazie, jak w przykładach: *hydraulic* [hydrau-lik, *pot.* hydra-u-lik] oraz *celuloidowy* [celulojdowy a. celulo-idowy]. Źródłem wariantywności może być zwarcie krtaniowe, jak w wyrazie *kooperacja* [ko-operacja a. kooperacja] i innych z tej wyrazowej (*kooperant*, *kooperować*, *kooperant*). Przestarzałą wymowę reprezentują przykłady *a posteriori* [a posterjori, *przest.* a posteri-ori] oraz *a priori* [a prjori, *przest.* a pri-ori].

4. Wariantywność wymawianiowa spowodowana upodobnieniami

Wariantywność wymawianiowa może być skutkiem oddziaływania żywych procesów asymilacyjnych, takich jak upodobnienie pod względem miejsca artykulacji, upodobnienie pod względem sposobu artykulacji oraz upodobnienie pod względem dźwięczności, a także epentezy i elizji.

4.1. Upodobnienia pod względem miejsca artykulacji

Literę *n* przed spółgłoską tylnojęzykową można realizować literowo lub poprzez głoskę tylnojęzykową nosową, tzw. ngę. NSPP podaje realizację z ngą jako wymowę pierwszą, a więc naturalną i bardziej rozpowszechnioną w wypadku bardzo wielu jednostek, por. *akupunktura* [akupunktura, *rzad.* akupunktura], podobnie: *angaż*, *banknot*, *cyngiel*, *drink*, *dżungla*, *enklawa*, *fingować*, *gang*, *hungarysta*, *konglomerat*, *longplay*, *manko*, *prolongata*, *ranga*, *sankcja*, *sztangista*, *szwankować*, *tango*, *żonkil*. Mieści się tu duża grupa wyrazów obcych zakończonych na *-ing*, por. *biling*, *camping*, *caravanning*, *dancing*, *happening*, *jogging*, *leasing*, *marketing*, *ranking*, *skauting*, *szerling*, *trening*, *windsurfing*, a także mniej liczna grupa wyrazów rozpoczynających się na *in-* przed spółgłoską tylnojęzykową, por. *in blanko*, *incognito*, *ingerencja*, *inkasować*, *inklinacja*, *inkorporacja*, *inkrustacja*, *inkryminować*, *inkubatornia*, *inkunabuł*, *inkwizytor*. Kilka przykładów dotyczy wyrazów z formantem *-k-*, np. *ubranko* [ubranko, *reg.* ubrańko], *dzwonko* [dzwonko a. dzwonko], *filizanka* [filizanka, *rzad.* filizanka], podobnie: *firanka*, *włókenko*, *ścinka*.

Spółgłoska przedniojęzykowa przed spółgłoską środkowej językową może być realizowana dwójako, literowo lub z upodobnieniem pod względem miejsca artykulacji. Czasem NSPP uznaje wymowę z upodobnieniem za równoprawną z wymową literową, por.: *bandzior* [bandzior a. bańdzior], podobnie: *rencista*, *rozziw*, *odziomek*, *odzipnąć*, *spichlerz*, *spichrz*, *zdziecinnienie*, *zdzierać*, *zdziwaczeć*, *zdziwienie*, *zsiadać* (się), *zsiąć* (się), *zsinieć*, *zdzialać*, niekiedy uznaje ją za właściwą normie użytkowej, por.: *bezsilny* [bessilny, *pot.* beśsilny], podobnie: *rozciąć*, *rozciągać* (się), *rozcieńczać*, *rozcierać*, *rozcinać*, *rozdział*, *rozdzielać*, *rozdzierać*, *rozdźwięk*, *rozsiadać* się, *rozsiąć* się, *rozścielić*, *upłynnić*, *zzielenieć*, *zziębnać*, *zziąjać*. Nietypowe w tej grupie są wyrazy *zmarzłak* [zmar-zlak a. zmarzłak], *zmarzłuch* [zmar-zluch a. zmarzłuch] oraz *zmarz-*

lina [zmarzlina, *pot.* zmarźlina]. Dochodzi w nich do zamiany spółgłoski przedniojęzykowej na środkowojęzykową, jednak nie dzieje się to w sąsiedztwie spółgłoski środkowojęzykowej. Najprawdopodobniej wariacja wynika tu z przeniesienia wymowy realizowanej w takich formach jak *marźnie* [mar-znie *a.* mar-źnie].

Przedniojęzykowo-zębowe spółgłoski przed głoskami przedniojęzykowo-dziąsłowymi mogą mieć wymowę wariantywną. Sytuacja ta najczęściej dotyczy wymowy przedrostków *bez-*, *roz-*, *z-*, *s-*, por. *bezząd* [bezzont *a.* beżzont], podobnie: *beżzemy*, *rozczipierać*, *rozczarowanie*, *rozcześć*, *rozcłunkować*, *rozczochnąć*, *rozczułać* (*się*), *rozczytywać* (*się*), *rozszarpać*, *rozszyć*, *szepić*, *szczytać*, *staroświecczyzna*, *zrzucić*, *zrzynać*, *żyć się*, *żyć się*. Wariantywność pojawia się także w wyniku zbiegu spółgłosek na granicy morfemów, por. *zeświecczać* [zeświecczać, *pot.* ześfieczczać], podobnie: *zeświecczyć*, *turecczyzna*.

Spółgłoska przedniojęzykowo-dziąsłowa może ulec wymianie na głoskę przedniojęzykowo-zębową. NSPP notuje dwa takie przykłady: *drapieżca* [drapieszca *a.* drapiesca] oraz *łupieżca* [łupieszca, *pot.* łupiesca].

4.2. Upodobnienia pod względem sposobu artykulacji

Spółgłoski zwarte przed głoskami szczelinowymi mogą przekształcić się w spółgłoski zwarto-szczelinowe. Dotyczy to alternacji [t]: [cz], [t]: [c], [t]: [ć], [d]: [dź], [d]: [dz], [d]: [dź]. Zdecydowana większość wariantów wymawianiowych w tej grupie należy do normy użytkowej i została opatrzona kwalifikatorem *pot.*

Grupa liter *trz* może być realizowana jako [tsz] lub [czsz], np. *bezwietrzny* [bezwietrzny, *pot.* bezwiczszny], podobnie: *capstryk*, *dostrzec*, *jastrząb*, *jutrznia*, *napatrzeć się*, *obetrzeć* (*się*), *ostrzał*, *otręsiny*, *otrzymać*, *potrzask*, *potrzeba*, *powietrze*, *przestrzeń*, *przetrzeć*, *strząsać*, *strzelać*. Mieści się tu duża rodzina wyrazów od morfemu rdzennego *mistrz* [mistsz, *pot.* micszsz, *pot.* micszszsz], np. *mistrzostwa*, *arcymistrz*, *baletmistrz*, *chórmistrz*, *harcymistrz*, *kuchmistrz*, *ochmistrz*, *ogniomistrz*, *rachmistrz*, *rotmistrz*, *wicemistrz*, *zbrojmistrz*, *zegarmistrz*. Podobną realizację fonetyczną ma grupa liter *dsz*, np. *odszczeakać* [otszczekać, *pot.* oczzszczekać] oraz: *landszajt*, *odszczeakiwać*, *odszczeapieniec*, *odszczurzać*, *odszkodowanie*, *odszukać*, *nadszarpnąć*, *nadsztukować*, *przedszkolak*, *przedszkole*. Grupa liter *dcz* może być realizowana jako [tcz] lub [czcz], np. *doświadczać* [dośfiatczuć, *pot.* dośfiaczczuć], podobnie: *ludowładczy*, *odczekać*, *odczuć*, *odczyn*, *odczytać*, *oświadczenie*, *przeświadczenie*, *świadczyć*, *zaświadczenie*.

Grupy liter *ds* lub *ts* mogą być realizowane jako [ts] lub [cs], np. *odsetek* [odsetek, *pot.* ocsetek] lub *sportsmen* [sportsmen, *pot.* sporcsmen], podobnie: *odskocznia*, *odsłonięcie*, *odstawać*, *odstawiać się*, *odstąpić*, *odstręczać*, *odsunąć*, *odsypiać*, *nadsluchiwać*, *nadstawiać*, *przedsprzedaż*, *przedstawiać*. Grupa liter *dc* może być realizowana jako [tc] lub [cc], np. *doradca* [doratca, *pot.* doracca], podobnie: *dowódca*, *możnowładca*, *przywódca*, *radca*, *rządca*, *władca*, *zarządca*.

Grupa liter *dsi* lub *ds* może być realizowana jako [ts] lub [ćs], np. *odsiadywać* [otsiadywać, *pot.* oćsiadywać], podobnie: *odsiecz*, *odsiedzieć*, *odsiew*, *odśrubować*, *odświeżyć*, *przedsiębiorca*, *przedsiębiorczość*, *przedsięwzięcie*. Grupa liter *dci* lub *dć* może być realizowana jako [tć] lub [ćć], np. *nadciąć* [natcioń, *pot.* naćcioń], podob-

nie: *nadciągać, nadcinać, odciąć (się), odciągacz, odciążyć, odcierpieć, odcinać (się), odciskać*.

Grupa liter *drz* lub *dż* może być realizowana jako [d-ż] lub [dż-ż], np. *drzazga* [d-rzazga, pot. dż-żazga], podobnie: *drzewo, drzwi, mędrzec, odrzut, odrzynać, odżałować, odżyć, udrzeć, wydrzeć, zadrzeć*. Wymowa kilku wyrazów w tej grupie została uznana za wariację alternatywną, por. *andrzejki* [and-rzejki a. andż-żejki], podobnie: *białodrzew, budżet, odżelaziacz*. Odmienne kwalifikatory charakteryzują wyrazy należące do jednej rodziny słowotwórczej, por. *odżywiać*, którego wariant z upodobnieniem pod względem miejsca artykulacji został zakwalifikowany do wymowy potocznej, oraz *odżywianie, odżywić, odżywka*, których obie wersje wymawianiowe uznano za warianty całkowicie wymienne.

Grupa liter *dz* może być realizowana jako [d-z] lub [dz-z], np. *nadzorca* [nad-zorca, pot. nadz-zorca], podobnie: *nadzorować, nadzór, nadzwyczaj, nadzwyczajność, odzyskać, odzyskiwać*. Klika jednostek w tej grupie zakwalifikowano do wariantywności alternatywnej, por. *odzew* [odzew a. odzzef], podobnie: *odzysk, odzywać się, odzywka*.

Spółgłoski zwarte przed zwarto-szczelinowymi także mogą ulec zmianie w spółgłoski zwarto-szczelinowe. Dotyczy to alternacji [d]: [dż]. Grupa liter *ddzi* lub *ddż* może być realizowana jako [d-dzi] lub [dż-dż], np. *oddział* [oddział, pot. odżdżiał], podobnie: *oddziaływać, oddzielać (się), oddzielnie, oddzielny, oddzierać (się), oddziwić*.

Spółgłoska szczelinowa może ulec alternacji na spółgłoskę półotwartą. Alternacja dotyczy wymiany [ś]: [j], a ilustrują ją przykłady *sześćset* [sześśset, pot. szejset] oraz *sześćsetny*.

Najliczniejszą grupę wśród upodobnień pod względem sposobu artykulacji stanowią wyrazy obcego pochodzenia zawierające sekwencję: litera samogłoskowa (V) + litera odnosząca się do spółgłoski nosowej (N) + litera oznaczająca spółgłoskę szczelinową. Zbitki typu *aN, eN, iN, uN, yN* w kontekście następującej po nich spółgłoski szczelinowej, o podobnym lub tożsamym miejscu artykulacji co N, przekształcają się w samogłoski znalizowane. NSPP podaje wymowę całych rodzin wyrazów, przykładowo: *konsultacja* [konsultacja a. kəsultacja], podobnie: *konsultacyjny, konsultant, konsultatywny, konsulting, konsultingowy, konsultować się*. Wymowa zgodna z pisownią raz jest podawana na pierwszym miejscu, innym razem – na drugim.

O wymowie całej wymienionej sekwencji liter decyduje litera samogłoskowa. Najliczniejszą podgrupę stanowią tu wyrazy zawierające sekwencję *oN*. Do przykładów, w których wymowa nieliterowa została podana jako pierwsza, należy wyraz *alfons* [alfəs a. alfons], podobnie: *anons, bonza, bronchit, demonstracja, dyskomfort, monstrialny*. Do przykładów, w których wymowa literowa została podana na pierwszym miejscu, należy wyraz *confetti* [konfetti a. kafetti], podobnie: *consensus, konferansjer, konfitura, konflikt, konformista, konfudować, konsekwencja, konserwa, konspekt, konspiracja, konsul, konsylium, konsystencja, konszachty, nonsens, sponsor, zrekonstruować*. W wypadku kilku jednostek wariantywność wiąże się z wymową uznaną za rzadką, por. *konwencja* [konwencja, rzad. kəwencja], podobnie: *konwent, konwersacja, konwersatorium, konwersja, konwertyta, konwój, rekonwalescencja, skonsolidować, skonsultować*.

Niewiele mniejszą podgrupę stanowią wyrazy zawierające sekwencję *aN*. Do przykładów, w których wymowa nieliterowa została podana jako pierwsza, należy wyraz *aliāns* [aliās *a.* aljans], podobnie: *ambulans*, *anchois*, *ansa*, *awans*, *balans*, *bilansować*, *bransoleta*, *carte blansze*, *dylizans*, *dysonans*, *fajans*, *finanse*, *konwenans*, *przebranzawiać się*, *renesans*, *romans*, *tramwaj*, *transakcja*, *transport*, *transza*, *tranzystor*, *wylansować*, *zaaranżować*. Do przykładów, w których wymowa literowa została podana na pierwszym miejscu, należy wyraz *amfibia* [amfibia *a.* āfibja], podobnie: *amfibrach*, *amfiteatr*, *amfora*, *ekspansja*, *kwadrans*, *lansować*, *melanż*, *mezalians*, *niuans*, *oranżeria*, *preferans*, *rekonesans*, *rewanż*, *seans*, *szansa*, *szympanś*. Zwraca uwagę różna ocena wyrazów podobnych: w wyrazie *teletransmisja* uznano, że pierwsza jest wymowa literowa, ale w wyrazie *transmisja* informacja o wymowie wygląda inaczej: [trāsmisja *a.* transmisja].

Kolejną podgrupę stanowią wyrazy zawierające sekwencję *iN*. Zaliczają się do niej jednostki, w których sekwencja ta stanowi grupę nagłosową, np. *inspirować*, oraz wyrazy od nich pochodnie, np. *zainspirować*. Wszystkie wyrazy w tej grupie mają wymowę literową, z charakterystyką wymowy nieliterowej jako rzadkiej, por. *inscenizacja* [inscenizacja, *rzad.* ĩscenizacja], podobnie: *inskrypcja*, *inspektor*, *inspiracja*, *instancja*, *instrukcja*, *instrument*, *instruować*, *instynkt*, *instytut*, *insulina*, *insygnium*, *insynuować*, *inżynier*.

W podgrupie wyrazów zawierających sekwencję *eN* znajdują się takie, jak *akcydens* [akcydens *a.* akcydēs], podobnie: *benzen*, *benzyna*, *emfaza*, *kompensacja*, *precedens*, *pretensja*, *recenzent*, *sensualny*, *skondensowany*, *zintensyfikować*, oraz takie, jak *bezprecedensowy* [besprecedēsowy *a.* besprecedensowy], podobnie: *bezsens*, *cenzus*, *defensywa*, *dyspensja*, *kondensacja*, *kredens*, *ofensywa*, *sens*. Pozostałe podgrupy reprezentują pojedyncze przykłady: grupę *uN* wyrazy *kunszt* [kunszt *a.* kūszt] i *munstuk* [munstuk *a.* mūstuk], a grupę *yN* – *rynsztok* [rynsztok *a.* rýsztok] i *rynsztunek* [rynsztunek *a.* rýsztunek].

Wśród upodobnień pod względem sposobu artykulacji znajdują się przykłady pochodzące z języków, w których samogłoska nosowa występuje w wymowie oryginalnej, co często wiąże się z innym sposobem czytania danej sekwencji liter, por. *amper* [amper *a.* āper], *camembert* [kamāber *a.* kamamber], *en fas* [ā fas, *rzad.* an fas], *empire* [āpir *a.* ampir], *ententa* [ātāta *a.* antanta], *fondue* [fādi *a.* fondi], *puenta* [puenta, *rzad.* puęta], *rende-vous* [rāde wu *a.* rande wu].

4.3. Upodobnienia pod względem dźwięczności

Największą grupę wśród upodobnień pod względem dźwięczności stanowią rzeczowniki zakończone w piśmie na *-zm*. NSPP notuje blisko trzysta haseł, których wariantywność wymawianiowa wynika z możliwości dźwięcznej lub bezdźwięcznej realizacji wygłosowej grupy *-zm*. Słownik jako pierwszą podaje realizację bezdźwięczną, np. *aforyzm* [aforysm *a.* aforyzm], *agnostycyzm* [agnotycysm *a.* agnostycyzm], *agraryzm* [agrarysm *a.* agraryzm]. Zdecydowana większość wyrazów to jednostki pochodzenia obcego, oznaczające właściwość, teorię lub doktrynę, będące derywatami odrzeczownikowymi lub odprzymiotnikowymi utworzonymi za pomocą przyrostka *-izm/-yzm*. Jedynie kilka wyrazów rodzimych *nomen essendi* zostało utworzonych według wzoru wykorzystywanego do tworzenia wyrazów obcych, np. *kwie-*

tyzm, wszystkoizm. Inne przykłady wyrazów należących do omawianej grupy: *alegoryzm, alpinizm, bajronizm, barbaryzm, chrystianizm, cynizm, czechizm, dadaizm, daltonizm, egalitaryzm, egoizm, hitleryzm, humanitaryzm, idealizm, idiotyzm, judaizm, kapitalizm, kataklizm, latynizm, legalizm, maccartyzm, magnetyzm, nacjonalizm, nadrealizm, obiektywizm, obskurantyzm, pacyfizm, panegiryzm, racjonalizm, rasizm, sadyzm, snobizm, szowinizm, teocentryzm, totalitaryzm, uniwersalizm, witalizm*.

Wyraźną grupę w NSPP tworzą warianty wymawianiowe pod względem dźwięczności obejmujące opozycję [f]: [w]. Słownik nie notuje wymowy przy takich wyrazach jak *swój* czy *twój*, ale za wariantywną uznaje wymowę następujących jednostek: *roztrwonić* [rostrfonić *a.* roztrwonić], *zatrważać* (*się*), *zatrwożyć* (*się*). Jeden przykład z omawianej grupy został zakwalifikowany do wymowy potocznej, por. *rozkrwawiać* [roskrwawiać, *pot.* roskrfawiać], a w największej liczbie przykładów wymowa dźwięczna została scharakteryzowana jako rzadka, por. *trwać* [trfać, *rzad.* trwać], podobnie: *trwale*, *trwały*, *trwoga*, *trwonić*, *trwożliwy*, *trwożny*, *trwożyć* (*się*), *ukrwienie*, *utrwać*, *wytrwać*, *wytrwałość*, *wytrwały*. Dziwi niejednorodność kwalifikacji, por. *rozkrwawiać* *a.* *ukrwienie*, *roztrwonić* *a.* *trwonić*.

Ponadto NSPP notuje rodzime wyrazy *klehda* [klehda *a.* klechda] oraz *esbecki* [esbecki *a.* ezbecki], *esbek* [esbek *a.* ezbek], a także znacznie liczniejszą grupę wyrazów zapożyczonych, por. *baseball* [bejzbol *a.* bejsbol], *epejsodion* [epejsodion *a.* epejzodion], *jurysdykcja* [jurysdykcja *a.* juryzdykcja], *rentgen* [rentgen *a.* rendgen], podobnie *hardrockowy*, *rottweiler*, *hot dog*, *leghorn*, *snack-bar*, *globtroter*, *timbre* oraz *ex aequo*. Wariantywność dotycząca dźwięczności w wygłosie wynika z obcego wzorca wymowy, gdyż w polszczyźnie wygłos absolutny zawsze jest bezdźwięczny, por. *big-band* [big-bent, *rzad.* big-bend], *skinhead* [skin het, *rzad.* skinhed], *weekend* [likent, *rzad.* likend], *backhand* [bekhent, *rzad.* bekhend], *image* [imaż *a.* imasz].

4.4. Epenteza

Dodatkowy element w wymowie w stosunku do zapisu może wiązać się ze zjawiskiem palatalności asynchronicznej, czyli takiej realizacji wargowych spółgłosek miękkich, w której segment miękkości realizowany jest z nieznacznym opóźnieniem, w wyniku czego wyodrębnia się element [j]. Przykładem tego typu wymowy jest wyraz *antybiotyk* [antybiotyk *a.* antybjotyk], podobnie: *autobiografia*, *anabioza*, *biodegradacja*, *bioenergoterapia*, *biograf*, *biografia*, *biolog*, *biologia*, *bionika*, *bioprąd*, *biopreparat*, *biopsja*, *burgrabowski*. Wyrazy zawierające część *bio* mogą być czytelne jako [bijo], ale taką wymowę uznaje się za przestarzałą, por. *antybiotyk* [antybiotyk, *przest.* antybijotyk]. Podobnie wariantywnością wiążącą się z wymową przestarzałą charakteryzują się wyrazy *fiolka* [fiolka, *przest.* fijołka], *fiolek*, *matriarchalny* [matrjarchalny, *przest.* matryjarchalny], *priorytet* [prjorytet, *przest.* prijorytet] oraz *priorytetowy*.

Dodatkowa jota może pojawić się między dwiema samogłoskami w wymowie potocznej, tak jak w wyrazie *boisko* [boisko, *pot.* bojisko], podobnie: *boiskowy*, *choinka*, *dostroić*, *dwoisty*, *dziesięcioboista*, *goić*, *łoić*, *napoić*, *naraić*, *nastroić*, *nakleić*, *nakroić*, *odkroić*, *okleić*, *oswoić*, *potroić*, *przekroić*, *przestroić*, *przywoitość*, *przyzwyczać*, *raić*, *roić*, *stoisko*, *stroić*, *stroik*, *rozkroić*, *rozmaitości*, *ruina*, *skleić*, *spoić*, *spoiwo*, *taić*, *troić się*, *uiszczać*, *ukroić*, *upoić* (*się*), *uroić*, *uspokoić* (*się*), *uzbroić* (*się*),

wkleić, wydoić, wykoleić (się), wykroić, wyroić się, zagaić, zagoić. Bez adnotacji o potoczności wymowy NSPP charakteryzuje wyrazy: *stoik* [stoik a. stojik] oraz *swoisty* [sfoisty a. sfojisty].

4.5. Elizja (uproszczenie)

Wszystkie elizje zostały opatrzone kwalifikatorem *pot.* Elizji najczęściej ulega spółgłoska sonorna, por. *bedłka* [bedłka, *pot.* betka], podobnie: *bezmyślny*, *domyślny*, *garncarz*, *garnczek*, *jabłko*, *naumyślnie*, *umyślnie*, ale także inna jedna z wielu, por. *burgrabowski* [burgrabiofski, *pot.* burgrabioski], *gleboznawstwo*. Elizja samogłoski pojawia się w rodzinie wyrazów z rdzeniem *bied-*, por. *biedactwo* [biedactfo, *pot.* bi-dactfo], podobnie: *bieda*, *biedaczysko*, *biedak*, *biedota*, *biedul(k)a*.

5. Wariantywność wynikająca z połączenia kilku powyższych grup

Istnieje grupa wyrazów, która ma więcej niż dwie możliwości realizacji dźwiękowej zgodnej z normą. Wynika to ze skumulowania wymienionych wyżej typów wariantywności wymawianiowej w jednym leksemie. Oto przykłady takiej wymowy:

- a) wariantywność spowodowana upodobnieniem pod względem dźwięczności (wygłosowa grupa *-zm*) oraz epentezą [j], np. *altruizm* [altruizm a. altruizm, *pot.* altru-jism a. altrujizm];
- b) wariantywność spowodowana upodobnieniem pod względem dźwięczności (wygłosowa grupa *-zm*) oraz alternacją samogłoskową lub spółgłoskową, np. *behawiorizm* [behawjorysm a. behawjoryzm a. bihawjorysm a. bihawjorysm]; *walter-skotyzm* [walterskotysm a. walterskotyzm, *rzad.* łoterskotyzm];
- c) wariantywność spowodowana upodobnieniem pod względem dźwięczności (wygłosowa grupa *-zm*) oraz upodobnieniem pod względem sposobu artykulacji (tzw. nosówki w wyrazach obcego pochodzenia), np. *sensualizm* [sęsualism a. sensualism a. sęsualizm a. sensualizm];
- d) wariantywność spowodowana upodobnieniem pod względem miejsca artykulacji (tzw. nga) oraz różnym miejscem akcentu: *incognito* [injkognito, *rzad.* inkognito, *rzad.* inkognito];
- e) wariantywność spowodowana upodobnieniem pod względem miejsca artykulacji (tzw. nga) oraz upodobnieniem pod względem sposobu artykulacji (tzw. nosówki w wyrazach obcego pochodzenia), np. *konsulting* [konsulting a. kəsulting, *rzad.* konsulting, konsultink];
- f) wariantywność spowodowana upodobnieniem pod względem dźwięczności (wygłosowa grupa *-zm*) oraz upodobnieniami pod względem sposobu artykulacji (tzw. nosówki w wyrazach obcego pochodzenia i tzw. nga), np. *nonkonformizm* [nonkonformism a. nonkonformizm a. nonkəformism, *rzad.* nonkonformism];
- g) wariantywność akcentuacyjna i spowodowana różnym stopniem przyswojenia postaci brzmieniowej wyrazu obcego, np. *recital* [reczital a. reczital a. rec-ital a. rec-ital].

6. Podsumowanie

Normatywna variancja wymawianiowa we współczesnej polszczyźnie charakteryzuje się bogactwem typów i podtypów. Ma to niewątpliwie praktyczne konsekwencje w tych obszarach, w których język próbuje się opisywać dla różnych celów, np. w leksykografii, dydaktyce czy glottodydaktyce. O tym, że taki opis nie jest łatwy, przekonuje choćby sposób notowania informacji ortofonicznej w NSPP. Chodzi zarówno o zakres podawanych informacji (które wyrazy są opatrzone informacją o wymowie, a które nie), jak i o ich treść. Za dyskusyjne należy uznać rozwiązania, w wyniku których wyrazy reprezentujące ten sam typ variancji są inaczej kwalifikowane, por. *zdzierać* [zdzierać *a.* żdzierać], ale *rozdzierać* [rozdzierać, *pot.* roździerać], *drapieżca* [drapieszca *a.* drapiesca], ale *łupieżca* [łupieszca, *pot.* łupiesca], *drzewo* [d-rzewo, *pot.* dż-żewo], ale *białodrzew* [białod-rzew *a.* białodż-żef], *nadzorca* [nad-zorca, *pot.* nadz-zorca], ale *odzew* [od-zef *a.* odzzef], *roztrwonić* [rostrfonić *a.* rostrwonić], ale *trwonić* [trfonić, *rzad.* trwonić]. Ponadto forma notowana w słowniku jako błędna (por. *etui*) wydaje się niekiedy najbardziej rozpowszechniona i jako taka – właściwa normie użytkowej. Niewątpliwie informacja ortoepiczna w słowniku poprawnościowym wymaga najczęstszej aktualizacji, gdyż obejmuje najbardziej dynamicznie zmieniający się poziom organizacji języka.

Nowe warianty wymawianiowe najczęściej powstają w wyniku procesów adaptacyjnych dostosowujących obcy element leksykalny do nowego systemu językowego, co skutkuje variancją akcentuacyjną lub składu fonemowego. Najlicniejszą grupę wśród wariantów wymawianiowych stanowią jednak warianty wynikające z działania procesów asymilacyjnych. Upodobnienia pod względem miejsca artykulacji i sposobu artykulacji są niezwykle produktywne zarówno w odniesieniu do jednostek rodzimych, jak i zapożyczonych. Porównywanie wariantowości języka nawet w stosunkowo krótkiej perspektywie czasowej pozwala obserwować jego dynamikę i tendencje rozwojowe.

Bibliografia

- Andrejewicz U. 2006. *Wariantywność biernika i dopełniacza we frazeologizmach polskich*. Poradnik Językowy z. 9, s. 11-16.
- Polański K. (red.) 1999. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, wyd. 2. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Kałucka-Bieniek M. 1999. *Wariantywność fleksyjna polszczyzny mówionej tarnobrzeszan*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego z. 119, s. 47-58.
- Kurek H. 2000. *Wariantywność fleksyjna rzeczowników we wsiach Beskidu Niskiego*. Prace Filologiczne t. 45, s. 337-345.
- Madelska L. 2005. *Słownik wariantywności fonetycznej współczesnej polszczyzny*. Collegium Columbinum, Kraków.
- Markowski A. 2009. *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*. PWN, Warszawa.
- Nowakowski P. 1997. *Wariantywność współczesnej wymowy scenicznej*. Uniwersytet im. A. Mickiewicza, Instytut Lingwistyki, „Sorus”.
- Markowski A. (red.) 2002. *Nowy słownik poprawnej polszczyzny*. PWN, Warszawa.

- Osiewicz M. 2006. *Wariantywność form fleksyjnych rzeczowników w listach polskich z lat 1525–1550: (rzeczowniki rodzaju męskiego)*. Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza, t. 13, s. 101–128.
- Osiewicz M. 2007. *Wariantywność form fleksyjnych rzeczowników w listach polskich z lat 1525–1550: (rzeczowniki rodzaju żeńskiego i rzeczowniki o odmianie mieszanej)*. Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza, t. 14 (2007), s. 163–195.
- Osiewicz M. 2007. *Wariantywność leksemów w zakresie nieseryjnych zmian fonetycznych w listach polskich z pierwszej połowy XVI wieku. Prace Komisji Językoznawczej*. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, t. 47, s. 1–138.
- Osiewicz M. 2009. *Wariantywność form fleksyjnych rzeczowników w listach polskich z lat 1525–1550: (rzeczowniki rodzaju nijakiego; rzeczowniki typu „podskarbi”, „podczaszy”; pluralia tantum; pluralne nazwy geograficzne; formy liczby podwójnej)*. Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza, t. 15, s. 223–259.
- Pelcowa H. 1996. *Wariantywność a interdialektalność zjawisk gwarowych*. Prace Językoznawcze nr 24, s. 156–169.
- Richter L., Domagała P. 1995. *Wariantywność kontekstowa spółgłosek trących bezdźwięcznych języka polskiego*. Instytut Podstawowych Problemów Techniki PAN, Warszawa.
- Ruszkowski M. 2009. *Wariantywność czasowników a norma słownikowa*. Poradnik Językowy z. 3, s. 68–74.
- Sagan-Bielawa M. 2003. *Wariantywność fonetyczna w polszczyźnie ogólnej inteligencji pochodzenia kresowego na Górnym Śląsku*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego z. 121, s. 245–257.
- Skubalanka T., Książek-Bryłowa W. 1992. *Wariantywność polskiej fleksji*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

Normatywna wariantywność wymawianiowa we współczesnej polszczyźnie

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest omówieniu normatywnej (tzn. mieszczącej się w normie językowej) wariantywności wymawianiowej we współczesnej polszczyźnie. Podstawę refleksji stanowi materiał językowy zebrany w najpopularniejszej współczesnej publikacji zawierającej informacje ortoepiczne – w *Nowym słowniku poprawnej polszczyzny* pod red. A. Markowskiego. Przedmiotem opisu są jednostki leksykalne, których postać hasłowa jest opatrzona informacją o możliwości wymowy co najmniej na dwa sposoby.

Obserwacja zgromadzonego materiału prowadzi do wniosku, że współczesna wariantywność wymawianiowa może być skutkiem możliwości dwojakiego sposobu akcentowania danego wyrazu, różnego stopnia przyswojenia postaci brzmieniowej wyrazu obcego, działania procesów asymilacyjnych w wyrazach rodzimych oraz połączenia powyższych możliwości.

Słowa kluczowe: wariantywność wymawianiowa, norma językowa, wariant alternatywny, wariant recesywny

Normative variantivity in pronunciation in the contemporary Polish language**Abstract**

This paper is devoted to discussing the normative (i.e. located in standard language) variantivity in pronunciation in the contemporary Polish language. The basis for reflection is the linguistic material collected in the most popular contemporary publications containing of pronouncing information – in *Nowy słownik poprawnej polszczyzny* [New Dictionary of Correct Polish Usage], ed. A. Markowski. The subject of the description are lexical units which the headwords are annotated with the possibility of pronouncing at least two ways.

Observation of collected material leads to the conclusion that the contemporary variantivity in pronunciation may result from the possibility of different ways of word accentuation, varying degrees of sound shape assimilation of a foreign word, effect of assimilation processes in the native words and combinations of the above options.

Key words: variantivity in pronunciation, standard language, alternative variant, recessive variant